

Технологията, материализмът и бъдещето на Марксовият възглед за историята

Огнян Касабов

доц. д-р, катедра „Логика, етика и естетика”, Софийски университет „Св. Кл.
Охридски”, kassabov@phls.uni-sofia.bg

Technology, Materialism and the Future of the Marx's View of History

Assoc. Prof. Ognian Kasabov, Department of Logic, Ethics and Aesthetics
Sofia University

Abstract: The article discusses some aspects of Marx's historical materialism in the light of Heidegger's remarks, in the *Letter on Humanism*, regarding Marx's view of history and technology as the essence of materialism. It seeks to give hints at Marx's legacy 200 years after Marx's birth, at a time when an increasingly technological capitalism threatens to displace labour from the process of production. It argues that the issue of ownership and democratic control over knowledge has in recent years become only more vital for emancipatory politics.

Keywords: historical materialism, Letter on Humanism, technology, technological capitalism

Марксовият възглед за историята остава съществен днес – 200 г. след раждането на неговия автор – заради поне две негови достатъчно известни, но недостатъчно промислени отличителни черти: неговата ориентираност към **бъдещето** и неговия **материализъм**. В това кратко изложение ще нахвърлям няколко щрихи към бъдещето на историческия материализъм. За вход ще си послужи с една също така достатъчно известна, но недостатъчно промислена рефлексия върху философската значимост на Карл Маркс. Тя не идва от полето на разнообразните марксизми, а от един характерно не-марксистки философ – Мартин Хайдегер. Изборът на този вход не е с цел да интерпретирам специфично Хайдегеровия прочит на Маркс, или пък да дам принос към разцъфтяващото марксистко хайдегерианство. Според мен Хайдегер чисто и

просто казва нещо важно за Маркс, което си струва да бъде промислено и което хвърля необичайна светлина върху философското му наследство.

30 години след Октомврийската революция и 2 след края на Втората световна война, в *Писмо за хуманизма* Хайдегер пише:

Тъй като Маркс, като постига отчуждението, прониква в едно същностно измерение на историята, марксисткият възглед превъзхожда всяка друга история. [...] [За целта на един възможен плодотворен разговор с марксизма] е нужно да се освободим от наивните представи за материализма и от евтините опровержения, които трябва да го уязвят. Същността на материализма не се корени в твърдението, че всичко е само вещество, а по-скоро в едно метафизично определение, съобразно което всичко съществуващо се проявява като материал на труда. Същността на труда в духа на метафизиката на Новото време е мислена в Хегеловата *Феноменология на духа* като устройващия самия себе си процес на безусловното производство; това е опредметяване на действителното от познаващия като субективност човек. Същността на материализма се крие в същността на техниката, за която наистина много се пише, но малко се мисли. В своята същност техниката е битийно-историческата съдба на почиващата в забравата истина на битието (Хайдегер 1999: 188-189).

Ще подчертая няколко момента. Хайдегер твърди, че мисълта на Маркс е от историческо значение, тъй като съдейства за извършването на онтологическа промяна, полагайки съществуващото като материал за труда. Трудът от своя страна е припознат като същност на човека. Все пак, той е мислен като част един процес на производство заради самото производство – една безкрайна и самоусилваща се дейност, подобна на *волята за воля* на другия голям последен метафизик на Хайдегер – Ницше, но и на самонарастващата (отвъд всякакви граници) стойност, позната ни от Марксовия *Капитал*. Всичко това се събира в едно в същността на техниката, която пък е обвързана с отчуждението (и Хайдегеровата тема за забравата на битието).

Всъщност именно въпросът за техниката е едно от най-продуктивните места за среща между Маркс и Хайдегер. И двамата изявяват технологията като проблематична, но същностна за човешкото светоотнасяне днес – те странят от лесното хуманистично технофобство, опитвайки се по-скоро да разберат важните промени, които технологичното носи. Начинът, по който Хайдегер тук и в по-късните си текстове поставя фокуса върху технологичното дава един особен поглед към Маркс. Защото и при Маркс – нещо, което може би не личи от пръв поглед – техниката не е *средство* на

човека за овладяване на света, а *начин*, по който се създава свят: значимостта ѝ не е инструментална, а, може да се каже, онтологическа.

1. В тази светлина си струва да поставим това, което самият Маркс нарича в една прословута бележка под линия към гл. 13 на *Капиталът* „история на образуването на производствените органи на обществения човек” (Harvey 2010: 189). В този израз се крият няколко теми, протичащи през цялостната Марска мисъл и свързващи нейните т.нар. ранен и зрял периоди. Историята на човека е история на създаването на човека: тя не е разгръщането на някаква вече готова същност или потенциал, а оформянето им в самото им действие. Самите човешки ‘органи’ се оформят в хода на тази история. Това са ‘органи’, посредством които човек произвежда. Но разбира се това са и органи, посредством които човек създава сам себе си. Системата на производство на продукти не е нещо външно или вторично, а е част от самото възпроизводство на човека. Тя също има онтологична значимост.

Исторически това не е вътрешно единен или еднолинеен процес, а търпи множество трансформации и разклонения. Закономерността, далеч от това да имплицира необходимост, включва в себе си случайността и алтернативата. Тъкмо заради това предходният, предходният етап от развитието може да бъде разбран само в светлината на последвалия го. Пред технологичното капиталистическо общество стои възможността за освобождение, но и възможността за задълбочаващо се поробване.

Проследяването на разклоненията в хода на създаването на човека – на различните форми на неговия живот, – пише Маркс, е обект на една „критическа история на **технологията**”. Марксовият неинструментален анализ на технологичното включва следните два компонента. От една страна, всички производствени средства трябва да бъдат разглеждани не като прости средства, а като човешки ‘органи’. Те са неотменима част от начините, по които човек взаимодейства и формира взаимодействията си с оръждаващия го свят. От друга страна, от един момент нататък, с развитието на капиталистическите отношения самата техника добива призрачна субектност, която радикално дебалансира отношението машина—работник, изобщо отношението машина—труд и по този начин изявява спецификата на подчинението, характерно за индустриалния начин на производство. Това е процес, паралелен на процеса, в който самонарастващата стойност като капитал става същинския субект и цел на икономическия процес. Машини и капитал ръка за ръка децентрират човека.

Това може да бъде разглеждано като радикално дехуманизиращо отношение, но може да бъде разглеждано и като производство на нов тип хора – такива, които важат в производствения процес само като възпроизводима гола работна сила. ХХІ в. въведе нови начини на експлоатация, които само потвърдиха Марксовото наблюдение, че капиталът гледа на труда като на ресурс. В такъв смисъл анти-хуманистичният – в смисъла на Алтюсер (Алтюсер 2012: 370-371) – анализ, който Маркс предлага, помага да се избавим от илюзиите си и да се опитаме да се сблъскаме със самите процеси, оформящи човешкото битие (а и всеки досег с нещо, което припознаваме като реално) тук и сега, колкото и неприемливи да ни се виждат по една или друга идеологическа причина.

2. Маркс е философ на индустриалното производство, което изглежда вече далеч не стои с такава сила в центъра на капитализма, както той работи в нашето съвремие – не само с дигитализирането на технологиите, но и с огромния относителен обем на фиктивния, финансов капитал. Но Марксовите бележки върху характера на и последствията от **автоматизацията** си остават пряко релевантни и днес. В *Основи на критиката на политическата икономия* Маркс прави прословутата хипотеза, че с все по-повсеместното навлизане на науката в производството, човек все по-малко ще влага непосредствен труд в него и все повече ще си присвоява обратно „собствената си всеобща производителна сила” и по този начин самото промишлено производство подготвя почвата за преобръщане на капиталистическите отношения. Подобна линия на мислене се продължава в главата за машините от *Капиталът*, където Маркс привиква новата власт на работниците в *знанието*, или това, което в *Grundrisse* нарича „всеобщ интелект”, в съгласие с който производителните сили ще се превърнат в „непосредствени органи на обществената практика, на реалния жизнен процес” (Маркс 2013: 165-175).

Марксовите хипотези за механизацията / автоматизацията на производството и особено на създаването на стойност продължават да бъдат живо дискутирани и това е съвсем естествено в светлината на съвременните очаквания (или заплахи), че не след дълго изчислителните алгоритми ще направят излишни много от познатите ни видове труд. Това се касае не само за нискоквалифицирани длъжности, но и за елитни професии в областите на банковото дело и финансите. Но тези развития биват привиквани като предизвикателство пред самата Марксва теория, тъй като лишава пролетариите от принос към процеса на производство и съответно – от лост за натиск

за обществена промяна. (Друг е въпросът, че тези очаквания представляват колкото теоретически прогнози, толкова и идеологически лозунги, способстващи за сплашването на работещите и тяхното подчинение при все по-нарастващи нива на локални и глобални неравенства.)

От друга страна, съвременните дилеми около предстоящата автоматизация остават до голяма степен в унисон с Марксовия анализ, че повишената производителност на труда и поевтиняването на работната ръка водят до създаването на „резервна армия на труда”, маса хора, осъдени на структурна безработица, но винаги на разположение и с това допълнително понижаващи цената на труда (*Капиталът*, гл. 23.3-4). Вместо обобществяването на производството плавно, но все по-дълбоко и по-дълбоко да се обобществява (както чертае хипотезата от *Grundrisse*), той става все по-чужд на обществото и контролът върху него все повече се концентрира в частни ръце. Работещите биват принудени по всевъзможни начини да приемат ‘гъвкав’ труд при все по-неизгодни и по-неизгодни условия. Извоюваните с толкова борби ограничения в работния ден отпадат една след друга и в най-развитите капиталистически икономики. Днес прословутият лозунг „8 часа труд, 8 часа свободно време, 8 часа почивка!” звучи утопично.

3. Все пак, самият Маркс аргументира две безкрайно важни тези по отношение на механизацията и автоматизацията. *Първо*: стойността винаги се поражда от **живия труд**, от хората, които оперират с или са създали машините. Следователно и днес борбата опира в това да покажем – при това на практика, в действие – по какъв начин стойността, дори в епохата на финансализиран и информационен капитализъм, не се генерира сама от себе си, а винаги от съвместното дело на наетите трудещи се.

Второ: при все своята призрачна субектност, машините сами по себе си не детерминират социалните промени – от съществено значение остават и производствените отношения, т.е. отношенията на **собственост**, в които тези машини функционират. Машините работят по един начин при условията на частна собственост и капитализъм, а по друг – при други условия (Маркс 2013: 426-429). Т.е. тук от решаващо значение е колкото производствената ‘база’, толкова и ‘надстройката’, формираща начините, по които тази база може обществено да функционира.

В такъв смисъл, не следва да се доверяваме нито на технопесимистите, които вещаят нови, почти неразрешими кризи с резервната армия на труда, нито на технооптимистите, които твърдят, че машините ще ни спасят. Анализите на Маркс

дават основание да се замислим за същностната роля на технологията, но не дават основание за технологичен детерминизъм – така, както не дават основание за какъвто и да било исторически или научен детерминизъм. Тъкмо това прави Марксовият материализъм *исторически*.

В крайна сметка, теорията на Маркс остава движена от **революционната практика**, а тя не би могла да бъде такава при наличието на каквато и да било предопределеност. В такъв смисъл, на дневен ред днес наистина е отново проблемът за собствеността, за собствеността над знанията и технологиите. Ако това звучи твърде радикално или пък старомодно-марксистко, то може да бъде адекватно формулирано и по начин, по-приемлив за установеното днес говорене. Днес проблем за съществуването на свободата е проблем за **демократичния контрол** над знанията и технологиите. И е трудно да си представим по какъв начин неговото разрешение би било възможно, действено и трайно при условията на ексклузивна частна собственост, или при въздигането на правото на частна собственост като най-върховно и неприкосновено право, около което следва да се завъртят всички обществени отношения, не само икономическите, а и политическите.

Толкова повече, че отдавна налице е криза на демократичните институции и все повече на преден план излизат свидетелства, че тя не е преходна, а говори за дълбоко разминаване на днешния капитализъм с демокрацията (1). Ако някога те са вървяли заедно, изглежда техният съвместен ход днес е ако не невъзможен, то поне изключително труден. В такъв смисъл отново наистина назрява не само проблемът за радикална трансформация на демокрацията, но също така и проблемът за собствеността върху знанието (Харт 2013: 396-411).

4. Капиталистическите отношения, далеч от това да бъдат нерационални, са всъщност проявление на определен тип рационалост. А напоследък тя все повече изкрystalизира във формата на алгоритмичната оптимизация на ресурси. Затова водещо значение днес придобива проблемът за една възможна нова рационалност или изобщо **ново мислене**, което може да изведе историята напред и да започне да създава хора, които не са просто алгоритмично оптимизиран ресурс – а с това да започне да създава и нови обществени отношения и отношения към природата. Задачата на мисленето днес е да очертае измеренията на това нов поглед и нов подстъп към съществуващото и към човека.

Текстът беше представен на полемичния форум „Маркс – pro et contra”, Югозападен университет „Св. Неофит Рилски”, Благоевград, 17 май 2018 г.

Бележки:

1. Сред преведената у нас напоследък актуална социално-научна литература за това – по съвсем различен начин – говорят Фери 2017 и особено Щреек 2017.

References:

Altuser, Lui. 2012. Marksizam i humanizam. — V: Panitsidis, H., E. Mineva i S. Panayotov. (Sast.) Marks: heterogenni proichiti ot XX vek. Sofiya: Anares, 2012.

Feri, Lyuk. 2017. Transhumanitarnata revolyutsiya. Sofiya: Kolibri.

Hart, Maykal. 2013. Obshtoto v komunizma. – V: Karkov, N. i S. Panayotov (Sast.). Avtonomizam i marksizam. Sofiya: Anares, 2013.

Haydeger, Martin. 1999. Sashtnosti. Sofiya: Gal-Iko.

Heidegger, Martin. 2000. Vorträge und Aufsätze. (Gesamtausgabe, Bd. 7). Frankfurt: Klostermann.

Marks, Karl. 2013. Chovekat i badeshteto (antologiya, sast. B. Muntyan, P.-E. Mitev i B. Popivanov). Sofiya: Iztok-Zapad.

Shtreek, Volfgang. 2017. Kupeno vreme. Otlozhenata kriza na demokratichtniya kapitalizam. Sofiya: Kritika i humanizam. Harvey, David. 2010. *A Companion to Marx's Capital*. London: Verso.